

## KYBELE İKONOĞRAFİSİNDE TYMPANON

Güler ATEŞ♦

### ÖZ

*Bu çalışmada Kybele ikonografisinde bugüne kadar pek fazla incelenmemiş olan Tympanon ele alınacaktır. Klasik çağdan itibaren Geç Antik Döneme kadar Tanrıça'nın hemen hemen tüm betimlerinde kullanılan bu müzik enstrmanı, Tanrıça'nın ikonografisinde en karakteristik, belki de en önemli atribüdür. Çalışmanın konusu ve amacı, Tympanonun Kybele ikonografisindeki yerinin incelenmesi ve neden özellikle klasik çağda bu enstrmanın Tanrıça'nın ikonografisinde bu denli önem kazandığının sorgulanmasıdır. Ayrıca bu enstrmanın Kybele kültüründeki ve kült ritüellerindeki önemi üzerinde de durulacaktır. Atina'daki Metroon'da bulunan Agorakritos'un Kybele kült heykelinin bu bağlamda nasıl bir rol oynadığı ve klasik çağda Tanrıça'nın nasıl algılandığı irdelenecektir.*

**Anahtar Kelimeler:** Kybele, Meter, Tympanon, Kült, Metroon

### DAS TYMPANON IN DER IKONOGRAPHIE DER KYBELE

#### ZUSAMMENFASSUNG

*In dieser Arbeit soll vor allem ein Aspekt in der Ikonographie der Kybele, der bisher noch nicht deart singular betrachtet wurde, ausführlicher untersucht werden, nämlich das Tympanon. Dieses Musikinstrument, eine Art Handpauke, ist seit der klassischen Zeit bis in die Spätantike hinein ständiges kanonisches Attribut bei fast allen bildlichen Darstellungen der Kybele, und somit eines der Hauptcharakteristika in der griechischen Kybele-Ikonographie. Thema und Ziel dieser Arbeit ist es deshalb, vor allem der Frage nachzugehen, welchen Stellenwert des Tympanon in der griechischen Kybele-Ikonographie klassischer Zeit hat, und vor allem, weshalb es in der Klassik zum wichtigsten Attribut in der Kybele-Ikonographie wird. Des weiteren wird zu fragen sein, welche Bedeutung der Kybele-Kult allgemein in der Klassik hat. Welche Rolle spielt hierbei das Kultbild der Kybele des Agorakritos im Metroon von Athen, und wie wird die Göttin und ihr Kult in der Klassik wahrgenommen und bewertet?*

**Stichwörter:** Kybele, Meter, Tympanon, Kult, Metroon

---

♦ Dr.Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü 45140 Muradiye/MANİSA e-posta: gueler.ates@gmail.com

## Giriş

Anatanrıça Kybele,<sup>1</sup> Yunan pantheonuna sonradan katılan yabancı tanrılardan biri olmasına rağmen, elimizdeki arkeolojik verilere göre Yunanistan'da geniş halk kitlelerini etkilemiş ve önemli ölçüde saygı görmüştür. Bu etki ve saygı o kadar önemlidir ki, Geç Antik Döneme kadar neredeyse hiç değişmeden kalarak standart ikonografisi haline gelen klasik görsel imgesi Atina'da şekillenmiştir. Bu ikonografinin ilk göze çarpan unsurlarından biri Tanrıça'nın elinde tuttuğu bir müzik enstrümanı olan tympanondur. Yunanistan'da Tanrıça'nın ikonografisine tympanonun neden eklendiğini anlamamız için öncelikle klasik çağ öncesi Kybele ikonografisine bakmamız gerekmektedir.

Kybele kültürünün kökeni Yunanistan kültürel coğrafyasında değil, doğudadır. İsmi etimolojisinden yola çıkarak MÖ 2. binlerde Tanrıça'nın Sümer-Akad, Hurri ve Hitit yazılı kaynaklarında Kubaba olarak geçen bir tanrıçaya dayandığı görüşü genel olarak kabul görmektedir.<sup>2</sup> Kubaba'nın bu dönemde birçok tanrıdan yalnızca biriyken, MÖ 1. binin başlarından itibaren, özellikle Karkamış'da, Anatanrıça olarak tapınım görerek diğerlerinden ayrıldığı anlaşılmaktadır (Resim 1).<sup>3</sup> Tanrıça'nın bu dönemdeki kültürü hakkında pek az şey bilmemize rağmen,<sup>4</sup> Geç Hitit dönemine ait kabartmalarda, gerek ikonografik açıdan, gerekse konu bütünlüğü açısından artık Kubaba isimli bir tanrıçanın betimlendiğini, zaman zaman da isminin kabartmalarda yer aldığını görmekteyiz.<sup>5</sup>

---

<sup>1</sup> Yunanca konuşulan coğrafyada ele geçirilen yazıtlarda Tanrıça'nın ismi genellikle *Μητηρ*/Meter (Ana) olarak geçmektedir. Bazen ikinci isimle birlikte Meter Kybele olarak, ya da *Μητηρ ορεια* veya *Μητηρ θεων* olarak da anılmaktadır. Tanrıça'nın en yalın ismi olan 'Meter' aynı zamanda en yaygın kullanılandır. Bu ve benzeri isimleri için bkz. Roller 1999, 144 ff; Yunan yazılı kaynaklarında ise Tanrıça'nın isminin 'Kybele' olarak geçtiğini görürüz. 'Kybele' ismi Phryglerde Matar olarak çağrılan Anatanrıça'nın bir sıfatı olan 'Kubileya' öntakısının Yunanistan'da Tanrıça'nın ismine dönüşmüş halidir. İki erken Phryg yazıtında Tanrıça'dan 'Matar Kubileya' olarak söz edilmektedir, bkz. Roller 1999, 122; MÖ 6. yüzyıldaki erken yazılı kaynaklarda aynı zamanda 'Kybebe' ismine de rastlanmaktadır. Bu isim de olasılıkla yine Anadolu'da bir Tanrıça olan Kubaba'dan türetilmiş olmalıdır, bkz. Roller 1999, 124.

<sup>2</sup> Roller 1999, 124.

<sup>3</sup> Naumann 1983, 36.

<sup>4</sup> Ele geçirilen yazılı metinlerde tapınak inşası, heykel adakları, Tanrıça'nın "giydirilmesi", kurban yerlerinin düzenlenmesi ve hayvanların kurban edilmesi gibi konulardan söz edilmektedir, bkz. Naumann 1983, 36.

<sup>5</sup> Akurgal 2001, 257 Fig.176.

Bu dönemde 'Büyük Kraliçe' olarak anılan Kubaba,<sup>6</sup> ayakta ya da tahtta oturarak, her zaman profilden, çoğunlukla da diğer tanrılarla birlikte betimlenmiştir.<sup>7</sup> Her zaman giyimli olarak tasvir edilen Tanrıça'nın başı alçak bir Polos ve mantosuyla örtülüdür. En önemli atribülerinin ayna ve nar olmasının yanı sıra,<sup>8</sup> zaman zaman tahtının yanında bir aslan da yer alır.<sup>9</sup> Tüm bu görsel özelliklerle varlıklı ve güzel bir kadın olarak gösterilen Kubaba'nın genel olarak bir bereket tanrıçası olduğu anlaşılmaktadır.<sup>10</sup>

### Phrygia'da Anatanrıça İkonografisi

Genel olarak, Phryglerin Anadolu'ya gelmesinden önce Pessinus'da köklü bir Anatanrıça kültürünün varlığı ve Phryglerin gelip yerleştikleri bu bölgede bu kültle tanıştıkları, arkasından da Tanrıça'yı kendi inanç dünyalarına aldıkları kabul edilmektedir.<sup>11</sup> Nitekim Phrygia'da yer alan çok sayıdaki açık hava kutsal alanında yerel ismi Matar, seyrek olarak Kubela/Kubala ya da Matar Kubileya olarak geçen Anatanrıça'ya tapındıklarını bilmekteyiz.<sup>12</sup> Matar, erken Phryg döneminde antropomorfik betimleri olan tek tanrıdır.<sup>13</sup> Bu nedenle bazı araştırmacılar tarafından Phryglerdeki Matar kültürünün tek tanrılı bir inanç olduğu öne sürülmüştür.<sup>14</sup> Tanrıça'nın Phrygia'daki kültür merkezleri, doğada göze çarpan kaya oluşumlarında yer alan açık hava kutsal alanlarıdır ve Tanrıça'nın doğayla yakın ilişkisine işaret ederler.<sup>15</sup>

Matar, ikonografik olarak Kubaba ile hem benzer hem de bir takım farklı özelliklere sahiptir.<sup>16</sup> Basitleştirerek özetlersek, Phrygia'daki Tanrıça, kaya yüzeylerinde ya da bir niş içerisinde her

<sup>6</sup> Naumann 1983, 36.

<sup>7</sup> Naumann 1983, 91.

<sup>8</sup> Seyrek de olsa bazen elinde başak demeti de tutmaktadır, bkz. Naumann 1983: 36.

<sup>9</sup> Boğa ise Tanrıça'nın eril yoldaşı olarak kabul edilmektedir, bkz. Naumann Ibid: 36.

<sup>10</sup> Naumann 1983, 36.

<sup>11</sup> DNP VI (1999) Kybele maddesi.

<sup>12</sup> Erken Phryg kaya kabartmaları çoğunlukla Phryg yaylaları ve Paphlagonia'da yer almaktadır; Körte 1898, 82-121; Haspels 1971, 73-111; Berndt-Ersöz 2006, 290-316.

<sup>13</sup> Naumann 1983, 91.

<sup>14</sup> Akurgal 1955, 100; oysa Matar, Phryglerin tek tanrısı değildi, yalnızca hiyerarşik açıdan diğer tanrıların üstünde yer alıyordu. Bu tür inançlar teolojide monoteist yerine henoteist inançlardan sayılmaktadır. Henoteist bir dinde birçok tanrı bulunur, ancak bir tanrı diğer tanrıların üzerindedir ve açık farkla en önemlisidir. Henoteizm için bkz. Encyclopaedia of Religion and Ethics, Vol.8, Life-Mulla 817ff.

<sup>15</sup> Vikela 2001, 73.

<sup>16</sup> İkonografisi hakkında detaylar için bkz. DNP VI (1999) Kybele maddesi; Vikela 2001, 70.

zaman ayakta<sup>17</sup> ve cepheden betimlenmekte, aynı zamanda kendisinden küçük boyutlarda resmedilmiş başka figürler de ona eşlik etmektedir.<sup>18</sup> Öncülü Kubaba gibi Phrygia'daki Matar da her zaman giyimlidir, başında yüksek bir polos taşır ve çoğunlukla mantosuyla başı örtülüdür. Atribüleri bölgeden bölgeye farklılıklar gösterirken, bazen bir kuş, bazen phiale benzeri bir kurban kâsesi,<sup>19</sup> bazen de Phryg ikonografisine yabancı olan nar gibi nesnelere tutar.<sup>20</sup>

### **Arkaik Dönemde Yunanistan'da Kybele**

İon polislerinde yaşayan halklar Phrygia ile iletişim halinde olduklarından, orada büyük etkiye sahip ve kültü giderek yayılan Phryg Anatanrıçası'nın kültüyle tanışmışlardı. Yunan pantheonunda az çok ana tanrıça özelliklerine sahip tanrıça figürlerinden hiç birisinin Kybele'nin saygınlığına ulaşamamış olması, inanç dünyalarındaki bu boşluğu Phryg Anatanrıçası ile doldurmak istemelerinde önemli rol oynamıştır.<sup>21</sup> Kybele, Yunan inanç dünyasına kabul edilmesinden hemen sonra kendisine benzeyen, özellikle Rhea, bazen de Demeter gibi ana tanrıçalarla özdeşleştirildi<sup>22</sup> ve böylece Helenleştirildi;<sup>23</sup> bununla beraber Phryg kökenli bir 'doğulu' Tanrıça olarak her zaman yabancı kimliğini

---

<sup>17</sup> Tanrıça'nın Phrygia'da ayakta betimlenmesi özellikle önemli olmalıydı. Nitekim diğer bölgelerin aksine Phrygia'da Roma döneminde bile ayakta Kybele betimlerine rastlanmaktadır, bkz. Ateş 2010, 53 Abb.50.

<sup>18</sup> Naumann 1983, 91.

<sup>19</sup> Tanrıça'nın elinde kurban kâsesini tutması, kendisine kurban adandığına ve kendisinin de insanlara bereket bahsettiğine işaret etmektedir. Phrygialı Matar betimlerinde görülen kap genel olarak libasyonda kullanılan kurban kâsesidir. Normalde doğu kökenli tanrıların ikonografisinde Phiale'nin kullanılmış olması bilinen bir motif değildir. Yalnızca Phrygia'da çok sayıda Matar betimlerinde karşımıza çıkmaktadır. Yunanistan'da ise Tanrıların elinde kurban kâsesi tutması MÖ 5. yüzyıldan itibaren görülen bir motiftir, bkz. Naumann 1983, 70f.

<sup>20</sup> Naumann 1983, 91ff.

<sup>21</sup> Kybele kültürünün Yunanlar arasında bu kadar hızlı yayılması ve Tanrıça'nın bu denli saygı görmesi, Yunanistan'daki, örneğin Kybele benzeri Rhea gibi, ana tanrıça kültlerinin bu kadar etkin olmayışıyla da açıklanabilir.

<sup>22</sup> Yunan tanrıçalarıyla özdeşleştirilmesi ve Kybele'nin Yunan Pantheonundaki yeri için bkz. Roller 1999, 169-177.

<sup>23</sup> Roller 1999, 119: "She (Kybele) was Hellenized in name, appearance, and background"; Kybele gibi doğal kutsal alanlarda tapınım gören kadim ana tanrıçaların kültürel etkileşimler sonucunda daha 'urban' tanrıçalarla özdeşleştirilmesi hakkında bkz. Helck 1971, 250f.

korudu ve Yunan tanrıları arasında, kimi araştırmacılara göre, kenardaki yerini aldı.<sup>24</sup>

Kybele'nin Yunanistan'a gelişinin MÖ 6. yüzyılın başlarında gerçekleştiğine dair elimizde çok sayıda arkeolojik veri ve yazılı kaynak mevcuttur.<sup>25</sup> Lokroi Epizephyrioi'de bulunmuş, kil analizi sonucu yerel üretim olduğu anlaşılan ve MÖ 7. yüzyılın sonu / 6. yüzyılın başına tarihlenen, bir seramik parçasının üzerinde yer alan 'Kybele' graffiti Yunanistan'daki kültürünün en erken yazılı kanıtı olarak kabul edilmektedir.<sup>26</sup> Kybele'nin Batı Anadolu'daki Miletos, Smyrna ve Kyme gibi Yunan kentlerinde tapınım gördüğünün ilk kanıtları ise bu kentlerde bulunmuş olan ve Tanrıça'yı naiskos içinde gösteren betimlerdir.<sup>27</sup> Oldukça sade bir şekilde genellikle kireç taşından, seyrek de olsa mermerden yapılmış olan bu kabartmalarda Tanrıça ayakta durur vaziyette ve her zaman giyimli olarak, İon korelerini andıran bir duruşla, başı polos olmadan örtülü bir şekilde ve genellikle elleri göğüs hizasında bir nesne tutar biçimde betimlenmiştir (Resim 2). Naiskoslu Kybele betimlerinin Tanrıça için özel olarak Miletos'ta tasarlanmış yeni bir ikonografi olduğu genel olarak kabul edilen bir görüştür.<sup>28</sup> Batı Anadolu'da bu tipe paralel olarak, yine naiskos içinde ancak bu kez tahtta oturan başka bir Kybele tipi de görülür; bu oturan tipte de Tanrıça'nın başı mantosuyla örtülü, ancak farklı olarak elleri diz üstünde zaman zaman bir hayvan tutar vaziyette, bazen de herhangi bir atribü olmadan betimlenmiştir (Resim 3).<sup>29</sup>

Bu yeni Kybele tipi, Roller'in isabetli tanımlamasıyla gerçekten de "kompozit" bir figürdür; çünkü hem Yunan hem Anadolu özelliklerinin bir araya getirildiği bir ikonografidir.<sup>30</sup>

<sup>24</sup> Roller 1999, 119 ff: "She (Kybele) always retains her status as an outsider". – "Meter is very much a composite figure, including both Anatolian and Hellenic elements, a circumstance that give her cult and her character a taint that was neither totally Greek nor totally Phrygian."

<sup>25</sup> Bkz. burada dipnot 2.

<sup>26</sup> Seramik parçası üzerinde yer alan '*υβαλας*' kelimesi Dor lehçesinde ve Lokri alfabesiyle yazılmıştır, bkz. Roller 1990, 123; ayrıca diğer yazılı kaynakların listesi ve haklarındaki tartışmalar için bkz. Roller 1999, 111-125.

<sup>27</sup> Genel olarak arkaik dönem naiskoslu Kybele betimlerinin ikonografileri, coğrafi dağılım alanları ve tarihlemleri için bkz. Vikela 2001, 81; Roller 1999, 125-134.

<sup>28</sup> Vikela 2001, 85; karşılaştırmak için bkz. Naumann 1983, 125'teki genel ikonografi levhası.

<sup>29</sup> Naumann 1983, 123f. Anm. 90.

<sup>30</sup> Roller 1999, 144: "Kybele is the Greek concept of an oriental barbarian deity"; Yunan etkileri tüm Ege bölgesi kültürlerinden gelmektedir. Örneğin Minos ya da Myken'deki Potnia Theron gibi doğaya hakim figürler, Yunan Kybele imajını muhakkak etkilemiş olmalıydılar, bkz. Roller 1999, 134-136.

Nitekim Arkaik Dönem Kybele ikonografisinin, Tanrıça'nın geç Hitit ve Phryg öncüllerinin betimlerinden yola çıkarak, Yunan bakış açısı ve zevkine göre biçimlendiğini görmekteyiz. Yazılı kaynaklarda belirtilenleri de göz önünde bulundurursak, Kybele kültürünün MÖ 6. yüzyılda Yunan inanç dünyasında artık sağlam bir yer edindiği söylenebilir.<sup>31</sup> Kybele kültürü, ana kentler ile koloniler arasındaki ticari ve kültürel ilişkiler sonucunda, MÖ 6. ile 5. yüzyıllarda Milet, Kyme ve Phokaia gibi merkezlerden batıya doğru, özellikle Sicilya, İtalya, Güney Fransa ve Kara Yunanistan'ndaki kentlere yayılmıştır.<sup>32</sup> Atina'da Kybele kültürünün varlığına işaret eden en erken kanıtlar ise, Agora'da ele geçirilmiş olan ve MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, mermer ve pişmiş topraktan heykelciklerdir.<sup>33</sup> Bu heykelciklerde Tanrıça tahtta oturur vaziyettedir ve kucağında bir aslan bulunmaktadır; yani arkaik çağın ikonografisine tamamıyla uygun bir şekilde gösterilmiştir.<sup>34</sup>

### Klasik Çağ Öncesi Tympanon

Ritim için kullanılan bir vurmali çalgı olan tympanon (τυμπανον),<sup>35</sup> kasnağa gerili deriden oluşan düz bir yüzeye sahiptir; genellikle sol elle kenarından tutulur ve sağ elle bu düz yüzeye vurularak çalınır.<sup>36</sup> Yakındoğu kökenli olan bu müzik enstrümanının dini ritüellerde kullanıldığı, diğer birçok vurmali çalgılar gibi, MÖ 3.

<sup>31</sup> Roller 1999, 122.

<sup>32</sup> Naumann 1983, 159. 136; Roller 1999, 112. 125; Kybele heykelleri ve naiskoslu betimler İon kentleri dışında öncelikle Marsilya (sayı olarak en büyük grup buradadır), Thasos ve Samos adalarında ele geçirilmiştir. Bununla ilgili olarak bkz. Naumann 1983, 125; Yunanistan'ın batı kesimlerinde de MÖ 6./5. yüzyıllarda Kybele heykelcikleri ele geçirilmiştir, örneğin Vermaseren 1982, 119 Nr. 394 (buluntu yeri Marathon); Vermaseren 1982, 145 Nr. 467 (buluntu yeri Korinth).

<sup>33</sup> Bunlardan Berlin'de korunan pişmiş toprak heykelcik için bkz. Vermaseren 1982, 107 Nr. 359; detaylı bilgi için bkz. Naumann 1983, 145 Anm. 140; Roller 1999, 133.

<sup>34</sup> Naiskos içinde kucağında aslanla oturan Kybele ikonografisinin yaklaşık MÖ 530'larda Kyme'de tasarlanmış olduğu görüşü için bkz. Vikela 2001, 88.

<sup>35</sup> Yazılı kaynaklarda "tympanon" ile birlikte zaman zaman "typanon" (τυπανον) denildiği de görülmektedir.

<sup>36</sup> Tympanon Helenistik dönemden itibaren vurmali çalgılar (κρουστα) kategorisine girmektedir; modern sisteme göre Membranophone kategorisinde sınıflandırılmaktadır. Membran'ı yani deri yüzeyi ya bendirde olduğu gibi ayarlanabilen ya da davulda olduğu gibi ayarlanamayan bir vurmali çalgı olarak kabul edilmektedir, bkz. DNP VIII (2000) 550 vd. Musikinstrumente; Tympanon'un şematik tasviri için bkz. Ibid 546; bununla benzer ancak daha seyrek olarak görülen bir diğer enstrüman olan Rhopton (ροπτρον) da yine Doğu kökenlidir ve vurulan alanı aynı şekilde gerilmiş deriden oluşur. Bu aletin Korybantlar'ın misterleri tarafından kullanılması konusunda bkz. Ibid 550.

binden itibaren arkeolojik verilerle izlenebilmektedir.<sup>37</sup> Hitit döneminde, özellikle Asur bölgesi ve Geç Hitit merkezleri başta olmak üzere, Güneydoğu Anadolu ve Kıbrıs gibi farklı dini inançların, dolayısıyla farklı ritüellerin bir araya geldiği geçiş bölgelerindeki merkezlerde tympanon sıkça karşımıza çıkmaktadır.<sup>38</sup> Yazılı kaynak bulunmamasına rağmen, Kubaba kültüründe de bu enstrümanın kullanılmış olduğuna dair yeterince arkeolojik veri mevcuttur: Örneğin yukarıda sözü edilen Karkamış kabartmasında (Resim 1) Kubaba kültüründeki ritüellere katılan kadın müzisyenler tympanon çalarken görülmektedir.<sup>39</sup>

Bu dönem eserlerinde Tanrıça Kubaba'nın kendisini Tympanon çalarken gösteren herhangi bir betimi yoktur. Yine dikkati çeken bir nokta da Phrygia'da anatanrıça kültürüyle ilgili herhangi bir tympanon betimine bugüne kadar rastlanmadığıdır.<sup>40</sup> Ancak bugün de kalabalıkları coşturmak için kullanılan 'aulos' ve 'kithara' gibi enstrümanların, Phrygia'daki anatanrıça kültüründe kullanılmış olduğu bilinmektedir;<sup>41</sup> her halükarda bunlar ve tympanon gibi enstrümanlarla yapılan coşkulu müzik anatanrıça kültürünün önemli bir parçasıydı.<sup>42</sup>

Yunanistan'da tympanonun Kybele kültürüyle bağlantısına işaret eden ilk veri Olympia'da ele geçirilen bronz bir Fenike kâsesidir: Kâse üzerinde, MÖ 7. yüzyılda yaşamış Spartalı şair Alkman'ın "Kybele'nin tympanonları çalıyor" şeklinde bir epigram kazanmıştır.<sup>43</sup> Tympanonun özellikle doğu Yunanistan'da, yaklaşık bu tarihlerde Kybele kültüründe kullanıldığını bu kaynağa dayanarak varsayabiliriz. MÖ 7. ve 6. yüzyıllarda tympanonun görece olarak seyrek betimlenmiş olması, enstrümanın henüz çok yaygın

<sup>37</sup> Membranophone kategorisine giren davul, darbuka, bendir, def gibi farklı vurmali çalgılar, Eski Yakındoğu'da ve Eski Mısır'da sıkça görülmektedir, bkz. DNP VIII, 536-550.

<sup>38</sup> Roller 1999, 137.

<sup>39</sup> Vikela 2001, 91, Taf.17.5; buna karşılık yanlış olarak bkz. Roller 1999, 136: "the attribute of the tympanum has no Anatolian precedent".

<sup>40</sup> Roller 1999, 137; Ateş 2010, Abb.50.

<sup>41</sup> Boğazköy'de ele geçirilmiş ünlü heykel grubunda (MÖ 6. yüzyılın ilk yarısı) ayakta duran Kybele'nin yanında ona eşlik eden, kendisinden küçük boyutlarda betimlenmiş iki erkek müzisyen görülmekte, bunlardan biri aulos, diğeri de kithara çalmaktadır; Naumann 1983, Kat. Nr.23. Taf.7, 1; Ibid 78 Anm. 111'e göre aulos ve kithara da orgiastik müzik enstrümanları olabilirler.

<sup>42</sup> Kültürün Hitit ve Phryg dönemlerinde de Yunanlılarda olduğu gibi ekstatik ve orgiastik özelliklere sahip olup olmadığı kesin olarak bilinmemekle beraber, öyle olduğu akla yakındır. Ancak Yunanistan'da bu kültürün orgiastik karakterinin özellikle vurgulanmış olduğu açıktır; Roller 1999, 137.

<sup>43</sup> Roller 1999, 78f.

olmadığını göstermektedir. Buna karşılık aulos ve kitharanın MÖ 7. yüzyılda tüm Yunanistan'da yaygın olduğu görülmektedir.<sup>44</sup>

### **Klasik Çağda Kybele İkonografisi ve Tympanon**

MÖ 150 yıllarında, Atina Agorası'nda yer alan daha eski yapı kalıntılarının üzerine Helenistik Metroon diye adlandırılan bir Meter Kutsal Alanı inşa edilmiştir.<sup>45</sup> Buradaki Bouleuterion'un bir kısmını oluşturan ve aynı zamanda resmi arşiv binası olarak da kullanılan daha erken bir Metroon yapısının MÖ 5. yüzyıldaki varlığı ise yalnızca yazılı kaynaklardan bilinmektedir.<sup>46</sup> Kaynaklar bu yapı hakkında detaylı bilgi vermediğinden,<sup>47</sup> konu hala tartışmaya açıktır.<sup>48</sup> H. A. Thompson ve R. E. Wycherley'in başını çektiği bir teze göre, Kleisthenes yapı programının başlangıcında, yani MÖ 5. yüzyılın başlarında, küçük bir tapınakla bir Meter kutsal alanı yapıldı, ancak

<sup>44</sup> Yine Doğu Akdeniz bölgesinden (söylenceye göre Phrygia'dan) gelen Aulos ise MÖ 7. Yüzyıldan itibaren Yunanlılar için başlıca üfleme çalgı niteliğindedir ve MÖ 5. yüzyılda en çok tercih edilen müzik enstrümanı haline gelmiştir. Kithara da, lirin farklı versiyonlarının yanında, arkaik dönemden itibaren Yunanistan'da sıkça görülmeye başlanmıştır, bkz. DNP VIII (2000) 547-549.

<sup>45</sup> Dört mekandan oluşan ve Agora'ya doğru açılan yapının isminin Metroon olduğu burada bulunan kiremitler üzerindeki adak yazıtları nedeniyle kesindir, bkz. Thompson ve Wycherley 1972, 37; Hellenistik Metroon'un rekonstrüksiyon denemeleri için bkz. Ibid 36 Fig.10; Roller 1999, 162; Vermaseren 1982, 4ff. Nr.1 Abb.3.

<sup>46</sup> Antik kaynaklar Attikalı devlet adamı Alkibiades'in Metroon'u ziyaret ettiğini anlatmaktadır. Bu olay Alkibiades'in sürgününden önce, yaklaşık MÖ 405 yılında gerçekleşmiş olmalıdır. Kaynaklar için bkz. Miller 1995, 137; Metroon'un ilk olarak Demosthenes zamanında devlet arşivi olarak kullanılmış olduğu bilinmektedir, bkz. ibid, 137; ayrıca MÖ 375/374 yıllarından, üzerinde hazine binalarının listesinin bulunduğu bir yazıt da buna işaret etmektedir, bkz. Shear 1995, 171.

<sup>47</sup> L. Shear ise Kybele kültürünün MÖ 5. yüzyılın başından itibaren Bouleuterion'da yer aldığını ya da MÖ 460 yılında Bouleuterion'un yeniden yapılmasıyla buraya eklendiğini yazılı kaynaklara dayanarak ortaya koymaktadır, bkz. Shear 1995, 173.

<sup>48</sup> Yapıların farklı rekonstrüksiyon önerileri ve bununla bağlantılı olarak Agora'daki en erken Meter kutsal alanının var olup olmadığı hakkındaki tartışmalar genel olarak yapının temel duvarlarının başlangıçta tamamen yanlış yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Kesin olan şey, Agora'nın güneybatısındaki yapıların MÖ 508 yılındaki Kleisthenes reformlarından hemen sonraki inşa programı çerçevesinde yapılmış olduğu ve arkeolojik kalıntılar nedeniyle MÖ 5. yüzyılın başına tarihlendiğidir. Aynı şekilde kesin olan, binaların MÖ 480'lerde Persler tarafından tahrip edildiği ve MÖ 460'larda tekrar ayağa kaldırıldığıdır. Buluntular nedeniyle Yeni Bouleuterion olarak adlandırılan yapı da MÖ 410 ve 403 yılları arasında inşa edilmiş olmalıdır.



daha sonra burası Persler tarafından tahrip edildiği için kült eski Bouleuterion'a taşındı.<sup>49</sup>

Daha yeni ve T. Leslie tarafından desteklenen bir başka görüşe göre, Kybele ilk olarak MÖ 5. yüzyılın sonuna doğru Agora'da resmi olarak tapınım gördü ve MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru kült Eski Bouleuterion denilen yapıya taşındı; bundan sonra da meclis Yeni Bouleuterion'da toplanmaya başlandı.<sup>50</sup> Özellikle meclisin toplanması konusundaki iki argümanı nedeniyle S. G. Miller'in görüşü genel olarak kabul görmektedir.<sup>51</sup> Tüm bu tartışmalara rağmen Atina Agorası'nda ne zamandan beri bir Meter kutsal alanı bulunduğu sorusuna net bir cevap verilememektedir. En erken yazılı kaynaklar MÖ 5. yüzyılın sonu için terminus post quem niteliği taşırlar.<sup>52</sup> Ancak heykeltraş Agorakritos'un yapmış olduğu meşhur Kybele kült heykeli, böylesi bir kutsal alanın varlığı için yaklaşık MÖ 430'ları

<sup>49</sup> Bu eski tezlerin çıkış noktası, Kleisthenes reformlarından hemen sonra başlatılan inşaa programı çerçevesinde, MÖ 5. yüzyılın başlarında Agora'nın güneybatı köşesindeki Eski Bouleuterion binasının ve buna bitişik olarak, Doğu yönünde uzanan, yaklaşık 6,90 x 18 m boyutlarında bir tapınağın Thompson ve Wycherley tarafından yapılmış olan rekonstrüksiyon önerisidir, bkz. Thompson ve Wycherley 1972, 36ff; bu erken "Meter Tapınağı" MÖ 480 yıllarında Persler tarafından tahrip edilmiş, ancak diğer binaların aksine MÖ 460 yılında tadilatla ayağa kaldırılmamıştır. Bu nedenle Kybele kültürünün yeniden yapılan Eski Bouleuterion denilen binaya taşındığı kabul edilmektedir. Bu yapının da bundan sonra artık Metroon ve Devlet Arşivi olarak geçtiğini görmekteyiz. Bu tezlere göre MÖ 5. yüzyılın başından itibaren Atina Agorası'nda bir Meter kutsal alanının varlığı kabul edilmektedir, bkz. Vermaseren 1982, 3 Nr. 2; Naumann 1983, 145; buna karşılık Miller, bu tezden yola çıkılırsa Agorakritos'un kült heykelinin nereye konulmuş olabileceğini sorgulamaktadır, bkz. Miller 1995, 142; çünkü Eski Bouleuterion'da Thompson ve Wycherley'in rekonstrüksiyonuna göre böyle bir heykel için yer olmadığını ileri sürmektedir. Nitekim Meter Tapınağı'nın diğer yapıların aksine Pers tahribatından sonra neden tadilatla yeniden ayağa kaldırılmadığı ve kültürün neden başka bir yapıya taşındığı bu eski teze göre açıklanamamaktadır.

<sup>50</sup> Shear 1995, 178; burada Shear, Thompson ve Wycherley tarafından teklif edilen rekonstrüksiyona göre haklı olarak Persler öncesi Meter Tapınağı'nın illaki bir tapınak olması gerektiğini belirtirken, bu yapının Bouleuterion'la bağlantılı resmi bir yapı olabileceğini öne sürmektedir. Yalnızca Thompson ve Wycherley'in bu yapıyı Meter tapınağı olarak tanımlamalarına dayanarak Meter kültürünün MÖ 5. yüzyılın başlarında Atina'da resmi bir kült olduğu kabul edilmektedir, oysaki bunun resmi bir kült olduğuna dair herhangi veri bulunmamaktadır.

<sup>51</sup> Miller'e göre meclis açık havada toplanmış olmalıydı, yoksa antik yazılı kaynakların aktardıkları toplantı esnasında Agora'da yaşanmış hikayeler ve anekdotlar yaşanmamış olurdu. Bunun için bkz. Miller 1995, 151; ayrıca Miller, daha büyük bir Bouleuterion dururken neden daha küçük bir yenisinin inşaa edilmiş olabileceğinin de açıklanamadığını düşünmektedir, Ibid 155.

<sup>52</sup> Eğer kaynak güvenilir ise, Metroon en geç MÖ 405 yılında yapılmış olmalıdır, bkz. burada dipnot 47.

işaret etmektedir.<sup>53</sup> Bu nedenle de heykelin kendisi, bugüne kadar Atina Agorası'nda bir Meter kutsal alanı bulunduğu dair elimizdeki en erken kesin veridir; çünkü heykel üstü bir çatıyla örtülü, dolayısıyla temeli olan bir bina içinde yer alıyor olmalıydı. Nitekim böyle bir yapı için de yalnızca Eski Bouleuterion uygun görünmektedir. Bu sonuç, Atina'da en azından MÖ 6. yüzyılın sonundan itibaren varlığını bildiğimiz Kybele kültürünün, MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısında yeniden yükselişe geçtiğini ortaya koymaktadır.<sup>54</sup> Bunun en iyi arkeolojik kanıtları bizzat Agorakritos'un kült heykelinin yanı sıra, bu heykelden bağımsız olarak yapılmış olan Kybele adak levhaları<sup>55</sup> ve Spina'da bulunmuş olan bir kraterdir (Resim 10-12).<sup>56</sup> Öte yandan çok sayıda yazılı kaynak da Kybele kültürünün bu dönemde ne denli önem kazandığına işaret etmektedir. Yaklaşık MÖ 440 ve 400'lere tarihlenen Attika dramalarında Kybele/Meter artık daha sık bir şekilde görülmeye başlanmıştır.<sup>57</sup> En geç MÖ 5. yüzyılın son çeyreğinde Tanrıça'nın kültürünün artık Yunanistan'da tamamen yerleştiğini ve gittikçe daha çok sevilerek kendisine kalıcı bir yer edindiğini görmekteyiz.<sup>58</sup>

<sup>53</sup> F. Naumann, Agorakritos'un kült heykelini MÖ 440-420'lere tarihlemektedir, bkz. Naumann 1983, 166.

<sup>54</sup> Genel olarak MÖ 5. yüzyılda tüm Yunanistan'da Kybele kültürünün ne kadar etkin olduğunun ve çok sayıda yeni Metroon yapısının inşa edildiğinin en önemli kanıtları çeşitli adaklardır. Yazılı kaynaklardan şu Metroon yapılarının varlığını bilmekteyiz: MÖ 5. yüzyılda Thebai'de Pindaros'un evinin yanına inşa ettiği özel bir Metroon kült yeri, MÖ 464 yılında Themistokles'in Magnesia'da kurduğu bir Meter kültü, Atina ve Pire arasındaki Moschaton Stadyumu'nun yakınına klasik çağda inşa edilen küçük bir Metroon, bkz. Vermaseren 1982, 91 Nr. 306 Abb. 5; MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği anlaşılan Atina'nın doğusundaki Agrai'de bulunan bir Metroon ve Olympia'da MÖ 5. yüzyılın sonlarına doğru inşa edilmiş olan başka bir Metroon için bkz. Vermaseren 1982, 113 D. Nr. 381-385 Abb. 8; Roller 1999, 161.

<sup>55</sup> Geç klasik dönemden göreceli olarak daha az buluntunun ele geçirilmiş olması, olasılıkla o dönemde daha az adak levhası üretilmiş olmasındandır. Hellenistik dönemde artık seri üretim haline gelen Kybele adak levhalarının üretimi MÖ 4. yüzyılda başlamıştır.

<sup>56</sup> Krater 1924 yılında Valle Trebba'da Tomba 128'de ele geçirildi ve J.D. Beazley tarafından Polygnot atölyesiyle ilişkilendirildi, bkz. Beazley 1963, 1052, 25; kraterin detaylı bir tasviri için bkz. Naumann 1983, 171-174.

<sup>57</sup> Euripides, Aristophanes ve Sophokles'in eserlerinde Tanrıça'nın geçtiği yerler için bkz. Roller 1996, 308; bu eserlerde Tanrıça'nın kendisi bizzat asla sahnede görülmez, daha çok O'na ait kült ritüelleri konu edilir.

<sup>58</sup> Kybele'nin gerçekten de sevildiğinin ve Naumann'ın deyimile "büyük halk gruplarının Tanrıçasına dönüşmesi" MÖ 4. yüzyıl esnasında gerçekleşmiş olmalıydı. Bu durum özellikle büyük miktarlarda üretilen Kybele adak kabartmalarında ve pişmiş toprak heykelciklerde kendisini göstermektedir, bkz. Naumann 1983, 180ff.

Arkeolojik veriler de, arkaik dönemdeki kült merkezi İonia'da yer alan Tanrıça'nın, klasik dönemdeki en önemli kült merkezinin artık Atina'da olduğunu kanıtlamaktadır.<sup>59</sup> Dikkat çeken bir diğer nokta da erken ve olgun klasik çağda daha az Kybele betimi görülürken, geç klasik çağda (özellikle MÖ 4. yüzyıldan itibaren) büyük miktarda görülmeye başlamasıdır. Özellikle Atina'da büyük miktarlarda ele geçirilen ve geç klasik çağa tarihlenen, Tanrıça'yı naiskos içinde gösteren betimlerden ve küçük heykeltçilerden yola çıkarak Kybele'nin klasik çağdaki değişmez ikonografisi tespit edilebilmektedir. Bu betimlerde Tanrıça her zaman tahtta oturur vaziyettedir; yanında bir aslan yer alır, chiton ve himation giyinmiştir, başında yüksek bir polos, sağ elinde bir phiale ve sol elinde de bir tympanon bulunur (Resim 4).<sup>60</sup>

### Klasik Çağda Tympanon

Geç antik döneme kadar Kybele ikonografisinde standart hale gelen Kybele'nin bu görsel imajı, F. Naumann başta olmak üzere birçok araştırmacının kabul ettiği gibi, belli bir örneğe, yani Atina'daki Metroon'da bulunan ve Agorakritos'un yapmış olduğu Kybele kült heykeline dayanmaktadır.<sup>61</sup> MS 2. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Arrianus'un şu cümlelerinden bizzat bu heykel hakkında detaylı bilgi edinmekteyiz: "Elinde tympanon tutan Tanrıça'nın tahtının yanında bir aslan yer alır ve kendisi Phidias'ın bir heykeli gibi Atina'daki Metroon'da oturur".<sup>62</sup> Diğer iki yazılı kaynak, heykelin ikonografisi hakkında değil ama sanatçısı hakkında bilgi vermektedir.<sup>63</sup> Gerek

<sup>59</sup> F. Naumann'a göre İonia'da erken ve olgun klasik çağdan herhangi bir buluntu ele geçirilememiştir: Naumann 1983, 159; ancak Roller'e göre bu durum Tanrıça'ya ilginin azaldığının göstergesi değil, yalnızca bu bölgelerdeki Pers istilası ve bunun sonuçlarıyla bağlantılı olmalıdır: Roller 1999, 143ff.

<sup>60</sup> Bu tipin detaylı bir şekilde tarifi için bkz. Naumann 1983, 180-187, (betimlerin yaklaşık dörtte birinde Tanrıça elinde Tympanon yerine bir asa tutmaktadır); Roller 1999, 119.

<sup>61</sup> Naumann 1983, 159-169.

<sup>62</sup> Arr. *per. P. E.* 9.

<sup>63</sup> Plinius *HN* 36. 17: "Agorakritos'un yapmış olduğu Magna Mater'e ait bir eseri daha vardır"; Pausanias, 1, 3, 5: "Orada (Atina Agorası'nda) Tanrıların Anası için yapılmış bir kutsal alan da yer alıyor, (onun heykelini) Phidias yapmıştır"; bu konudaki tüm kaynaklar için bkz. Naumann 1983, 159; tüm bu kaynaklar daha geç devirden, MS 1./2. yüzyıllardandır; Pausanias ve Arrianus, sanatçı olarak Phidias'ı gösterirken, Plinius, Agorakritos'tan bahseder; F. Naumann'ın öne sürdüğü gibi, Plinius diğerlerine göre daha güvenilir bir kaynaktır, nitekim Rhamnous'taki Nemesis Kült Heykeli'ni de doğru olarak Agorakritos'a mal etmektedir. Atina Agorası'ndaki Metroon'da bulunan Kybele Kült Heykeli'nin Agorakritos tarafından yapılmış olması,

yazılı kaynaklara, gerekse stil kritiğine göre heykel Agorakritos tarafından ve MÖ 430'larda yapılmış olmalıdır.<sup>64</sup>

Tanrıça'nın Kült heykelinin ikonografik özellikleri, Arrianus'un tarifinin yanı sıra, özellikle MÖ 400'lerden itibaren sıkça görülmeye başlayan Kybele betimleriyle de belirlenebilmektedir.<sup>65</sup> Agorakritos'un kült heykeli ve bu heykelle ikonografik olarak ilintili Kybele betimleri, özellikle atribüleri bakımından, Tanrıça'nın klasik çağ öncesi betimlerine göre büyük farklar göstermektedir.<sup>66</sup> Yazılı kaynaklarda Kybele'nin sağ elinde phiale tutup tutmadığı belirtilmemekle beraber, çok sayıdaki betimden kült heykelinde de Tanrıça'nın sağ elinde phiale tuttuğu kabul edilmektedir. Phialenin varlığı, Tanrıça'ya inananların kurban ve libasyon eylemlerini sembolize etmektedir.<sup>67</sup> Seyrek de olsa Kybele'nin bir atribü olarak elinde tabak tutması arkaik Phryg betimlerinde de görülen bir unsurdur; ancak bu betimler tam anlamıyla Phryg etkisindedir ve tipik Yunan Kybele betimlerinden farklıdır; ayrıca bu betimlerde tabak Tanrıça'nın kucağındaki sol elinde yer almaktadır.<sup>68</sup> Bilinen tüm Yunan betimlerinde ise phiale Tanrıça'nın öne doğru uzattığı sağ elindedir. Sözü edilen Phryg betimlerindeki tabak günlük kullanım tabaklarıdır,<sup>69</sup> buna karşılık Yunan betimlerinde ise her zaman bir phiale, yani libasyonda kullanılan özel kült kabı tutmaktadır.<sup>70</sup> Yunan Kybele ikonografisinde phialenin neden bu kadar önemli olduğu, bu kabın Tanrıça'nın onuruna her yıl kutlanan bayramlardaki rolüyle

---

gerek stil kritiği açısından gerekse kronolojik açıdan çoğu araştırmacılar tarafından daha akla yakın bulunmaktadır, bkz. Roller 1999, 145.

<sup>64</sup> T. L. Shear ise MÖ 5. Yüzyılın son on yılına işaret etmektedir, bkz. Shear 1995, 189.

<sup>65</sup> F. Naumann, 3 ana tip tanımlamaktadır: Tip 1'in 10 repliği vardır, Tip 2'nin en az 150 repliği ve Tip 3'ün ise Roma döneminden bir heykeli bulunmaktadır ve Tip 1 doğrudan Agorakritos'un kült heykeline dayanmaktadır, bkz. Naumann 1983, 161; diğer replikler, kopyalar ve kült heykelinin rekonstruksiyonu için bkz. Ibid 161-169.

<sup>66</sup> Daha önce kucağında görülen aslan da artık sadece Tanrıça'nın kucağında oturmamakta, zaman zaman tahtının kenarında yer almaktadır. Henüz açıklanamamış bir detay ise Atina'daki Kült heykelinde Tanrıça'nın yanında bir ya da iki aslan olup olmadığıdır, bkz. Vikela 2001, 91.

<sup>67</sup> Roller 1999, 148.

<sup>68</sup> Örneğin Ağa Hamam ve Zonguldak'ta ele geçirilen Kybele betimlerinde de Tanrıça elinde Phiale tutmaktadır, bkz. Vikela 2001, 90ff.

<sup>69</sup> Roller 1999, 148.

<sup>70</sup> L. E. Roller'e göre Phiale Tanrılara sunumda kullanılan standart bir kaptır. Çok sayıda Tanrı ya da Tanrıça tarafından tutulmakta ve böylece onlara yapılan ritüeli simgelemektedir, bkz. Roller 1999, 145-148.

ilgilidir.<sup>71</sup> Tabağın niteliği ve Tanrıça'nın onu tutuş biçimi, Yunan ve Phryg Kybele ikonografilerinin bir birinden ayrıldığı önemli noktalardan biridir.

F. Naumann'ın Tip 1 olarak sınıfladığı tipte, Kybele'nin sol eli, tıpkı Arrianus'un tarif ettiği gibi, tahtın sol kolçağında yer alan tympanonun üzerinde durmakta, çok daha fazla sayıda olan Tip 2'de ise Tanrıça tympanonu aynı elle alt kenarından tutmaktadır. Her halükarda, daha önce de diğer araştırmacılar tarafından vurgulandığı gibi,<sup>72</sup> Yunan betimleme biçimindeki amaç, Tanrıça'nın kendisini, tıpkı kendisine inananların yaptığı gibi tympanon çalarken göstermektir. Tanrıça'yı tympanon çalar şekilde betimlemek yeni bir anlayıştır ve tam anlamıyla Yunan yorumudur; çünkü Tanrıça'nın Yunan öncesi betimlerinde kendisi asla Tympanon çalmaz; yalnızca O'na eşlik eden ve daha küçük boyutta betimlenmiş olan figürler enstrüman çalar (Bkz. Resim 1).<sup>73</sup>

Agorakritos'un Kült Heykelinden Önceki Kybele İmajında Tympanon yukarıda da sözü edildiği gibi, MÖ 7. yüzyılda yaşamış Spartalı şair Alkman'ın "Kybele'nin Tympanonları çalıyor" şeklindeki dizeleri Tanrıça'nın Yunanistan'daki varlığı hakkındaki ilk yazılı kaynaktır.<sup>74</sup> Homeros'un dizelerinde ise,<sup>75</sup> Tanrıça çılgın, gürültülü bir müzikle ve bununla bağlantılı olarak tympanon, krotalon<sup>76</sup> ve aulos gibi enstrümanlarla birlikte anılır.<sup>77</sup> MÖ 5. yüzyıldan itibaren Kybele artık kendisi için karakteristik bir enstrümana dönüşen tympanon ile yazılı kaynaklarda geçmeye başlar; örneğin Pindaros,<sup>78</sup> Euripides,<sup>79</sup> Diogenes'in<sup>80</sup> eserlerinde Tanrıça'nın sıkça konu edildiği görülmektedir.<sup>81</sup> Tüm bu verilerden anlaşıldığı üzere Tympanon, Tanrıça'nın Yunan dünyasına ayak bastığı andan itibaren O'nun

<sup>71</sup> Tanrıça'nın şerefine düzenlenen ve her yıl kutlanan bayramlarda seremoninin bir parçası olarak phialeden bir çeşit lapa yenmekteydi. Kybele şerefine kutlanan bayramlar ve bu bayramların nasıl yayıldığı konusu için, bkz. Robertson 1996: 243ff.

<sup>72</sup> Roller 1999, 137.

<sup>73</sup> Vikela 2001, 91; Taf.17,5; L. E. Roller yanlış olarak tympanonun Anadolu ile ilgili olmadığını ileri sürmektedir: "the attribute of the tympanum has no Anatolien precedent", bkz. Roller 1999, 136.

<sup>74</sup> Bkz. burada Dipnot 44.

<sup>75</sup> Roller 1996, 123.

<sup>76</sup> Bir tür kastanyet.

<sup>77</sup> Roller 1996, 122.

<sup>78</sup> Pind. fr. 2,10. 2,9 (MÖ 5. yüzyılın başı).

<sup>79</sup> Vurmalı çalgılarla yapılan müzik için: Eur. *Hel.* 1308; flütle çalınan müzik için: Eur. *Bacch.* 127-128; Eur. *Hel.* 1351.

<sup>80</sup> Diog. *Ath.* 1,2.

<sup>81</sup> Kybele'nin ismi, MÖ 430 ile 400'lere tarihlenen en az 8 Yunan tiyatro eserinde geçmektedir, bkz. Roller, 1996, 308.

imgesinin ve kültünün ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmiştir.<sup>82</sup> Bu kaynaklara dayanarak, yaklaşık MÖ 500'lerde Kybele ikonografisine dahil edilen tympanonun, daha sonra Agorakritos'un MÖ 430'larda yaptığı kült heykeliyle birlikte, artık Tanrıça'nın imajının ayrılmaz bir parçası olduğu söylenebilir.<sup>83</sup>

Agorakritos'un kült heykelinden önce bilinen yalnızca beş örnekte Tanrıça'nın tympanonla birlikte betimlendiği görülür. Bunlar Phokaia'daki<sup>84</sup> kaya kabartması, Apollonia Pontika'dan bir adak kabartması,<sup>85</sup> Thasos'dan iki naiskos<sup>86</sup> ve Ephesos'tan<sup>87</sup> bir heykelciğdir. Phokaia'daki kaya kutsal alanında yer alan Kybele kabartması (Resim 5) oldukça kötü durumda korunagelmiş olmasına rağmen, kabartma üzerinde cepheden Kybele betimi ve Tanrıça'nın sol elinde tympanon olarak yorumlanan yuvarlak bir obje tuttuğu seçilebilmektedir.<sup>88</sup> Sağ elinde bir phiale tutup tutmadığı ise anlaşılamamaktadır. Kötü durumda korunageldiğinden kabartmanın tarihlenmesi oldukça güçtür, ancak kutsal alanın arkaik dönemden MÖ 4. yüzyıla kadar kullanıldığı bilinmektedir.<sup>89</sup> Elinde tympanon tutan ayakta Kybele tipi, araştırmacılar tarafından genel olarak Geç Arkaik Döneme tarihlenmektedir.<sup>90</sup> Apollonia Pontika'da bulunmuş adak kabartması genel olarak fazla kaliteli bir işçiliğe sahip değildir, ancak Tanrıçanın ikonografisi net olarak görülebilmektedir (Resim 6). Kabartmada Tanrıça cepheden ve oturur vaziyette gösterilmektedir. Sol omuzu ile naiskosun kenarı arasında duran yuvarlak bir obje genellikle tympanon olarak yorumlanmakta ve kabartma birçok araştırmacı tarafından MÖ 5. yüzyılın ortasına tarihlendirilmektedir.<sup>91</sup> Thasos'da ele geçirilmiş Kybele

<sup>82</sup> Roller 1999, 137.

<sup>83</sup> Naumann 1983, 153-155 Taf.20, 1-3; Sezgin 2012, 95, Fig.9.

<sup>84</sup> Erdoğan 2008, 112 vd. Resim 7. 8.

<sup>85</sup> Sozopol'da bulunmuş kabartma bugün Burgas Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır; Vikela 2001, Taf.17. 3-4.

<sup>86</sup> Naiskoslar Thasos Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır, 1593 envanter numaralı eser için bkz. Vermaseren 1982, Taf. CLXIV 540; 92 envanter numaralı diğer naiskos için bkz. Vermaseren 1982, Taf. CLXIV 538.

<sup>87</sup> Heykel bugün Selçuk Arkeoloji Müzesi'nde korunmaktadır, bkz. Herdejürgen 1968, Taf.3-b.

<sup>88</sup> Kabartmadaki figürün elinde tuttuğu obje hakkındaki tartışmalar için bkz. Naumann 1983, 153.

<sup>89</sup> Tarihleme için bkz. Naumann 1983, 153; Erdoğan 2008, 112 vd.

<sup>90</sup> Vikela 2001, 90; Naumann 1983, 153-155; Roller 1999, 136. 138 vd.

<sup>91</sup> Vikela 2001, 90; F. Naumann, tympanon ve phialenin ilk olarak MÖ 5. yüzyılın ortasında birlikte kullanılmaya başladığını düşündüğünden, en erken MÖ 5. yüzyıla tarihlenmektedir, bkz. Naumann 1983, 139.

naiskosları<sup>92</sup> arasında iki tanesinde Tanrıça tahtta oturur vaziyettedir ve sol elinde tympanon olduğu kabul edilen, büyük, yuvarlak ve sıg bir obje tutmaktadır.<sup>93</sup> Thassos naiskoslarından 1593 envanter numaralı olan MÖ 5. yüzyılın başına ya da ikinci çeyreğine tarihlenirken (Resim 7), 92 envanter numaralı kabartma ise (Resim 8) genel olarak arkaik döneme tarihlenmektedir.<sup>94</sup> Ephesos'ta yalnızca fragman halinde bulunmuş bir heykel de (Resim 9) Tanrıça'yı yine tahtta oturur vaziyette, zengin ve uzun bir giysi içinde göstermektedir. Sol omuzunun yanında, vücuduna bitişik vaziyette, yalnızca yarısı kalmış yuvarlak bir obje ise tympanon olmalıdır. F. Naumann ve E. Vikela buradaki heykelde Tanrıça'nın enstrumanı tutmadığına, tympanonun yalnızca atribü olarak orada durduğuna inanmaktadırlar.<sup>95</sup> Ancak Tanrıça'nın sol kolu tahtın kolçağında durduğundan, bu eliyle dar kenarı öne doğru uzatılmış olan tympanonu aşağıdan tutması mümkündür.<sup>96</sup> Heykel parçası H. Herdejürgen tarafından genel olarak MÖ 475/470'lere tarihlendirilmektedir.<sup>97</sup>

Bu örneklerde Tanrıça'nın tıpkı Agorakritos'un heykelinde olduğu gibi sol eliyle bir tympanon tutması, bunun yalnızca atribü olarak değil, aynı zamanda bir enstruman olarak da resimde yer aldığına göstergesidir. Genel görüş birliği, tympanon ve phialenin en geç MÖ 5. yüzyılın ilk yarısında, Geç Arkaik. Erken Klasik Dönemde, Kybele ikonografisine eklendiği ve ilk defa bu dönemde ikisinin birlikte kullanıldığı yönündedir.<sup>98</sup>

MÖ 5. yüzyılın ortasında, yani Agorakritos Kybele heykeli için görevlendirildiğinde, Yunan Kybele ikonografisi nerdeyse 150 yıldan daha fazla bir süre boyunca yavaş yavaş şekillenmişti. Bu nedenle heykeltraşın tympanon ve phiale gibi elementleri Metroon için yaptığı kült heykelinde kullanması Tanrıça'nın Yunanistan'daki imajı

<sup>92</sup> Salviat 1964, 239-240.

<sup>93</sup> 1593 numaralı naiskos biraz daha iyi durumda korunagelmıştır, öyle ki tympanonun atribü olduğu kesin olarak görülmektedir; 92 envanter numaralı naiskosta ise tympanon sadece tahmin edilmektedir, bkz. Naumann 1983, 147; Vikela 2001, 92 Anm. 84.

<sup>94</sup> Vermaseren 1982, 173 Nr.538, 174 Nr.540; Naumann 1983, 146 vd. 308; Roller 1999, 136 Anm.76; Vikela 2001, 92 Anm.84.

<sup>95</sup> Naumann 1983: 136; Vikela 2001, 90.

<sup>96</sup> Aynı şey Amsterdam'daki heykelcik ve Atina'da bulunmuş adak kabartması için de geçerlidir, bkz. Naumann 1983, Taf. 27, 1-2.

<sup>97</sup> Naumann 1983, 136. 303 Nr. 64; Vikela 2001, 90; Herdejürgen 1968, 19.

<sup>98</sup> Vikela, bu kombinasyonu arkaik dönemden itibaren başlatmaktadır: Vikela 2001, 91; F. Naumann ise ilk olarak MÖ 5. yüzyılın ortasından itibaren başladığını öne sürmektedir, bkz. Naumann 1983, 136-149.

için alışılmadık bir yenilik değildi. Nitekim Agorakritos'un tympanon ve phialeli kült heykelinin bu kadar hızlı yayılması,<sup>99</sup> yalnızca bulunduğu yerin önemli olması ya da Tanrıça'nın gördüğü büyük saygıdan değil, aynı zamanda bu imajın Atina ve tüm Yunanistan'da zaten biliniyor olmasıyla ve heykeltraşın kült heykelinin bu bilinen imajla birebir örtüşmesiyle ilgiliydi.<sup>100</sup>

Agorakritos'un kült heykeli Kybele ikonografisinin standart hale gelmesi bakımından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuştur; çünkü daha sonra tympanon ve phiale bulunan bu imajı Tanrıçanın ikonografisinde, neredeyse geç antik döneme kadar, egemen olacaktır. Seyrek de olsa Tanrıça zaman zaman elinde asa ile de betimlenmiştir. Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü kraterin gösterdiği gibi, ilginç bir şekilde aynı zamanlarda, yani MÖ 5. yüzyılın ortalarında yine Atina'da, diğerinden sol elinde tympanon yerine asa tutarak ayrılan ikinci bir Kybele ikonografisinin var olduğu görülmektedir.<sup>101</sup> Ancak elinde asa tutan Kybele betimi tympanon tutana göre oldukça seyrek<sup>102</sup> ve olasılıkla yine tanınmış bir orijinale dayanmaktadır.<sup>103</sup> Elinde asa tutan Kybele imajı belli ki Tanrıça'nın ekstasik karakterine vurgu yapılmasını değil, ağır başlı ve hakim karakterini vurgulamak için bilinçli olarak tasarlanmış olmalıdır.<sup>104</sup> Nitekim Kybele'nin doğulu özelliklerini törpüleme çabası sonucunda yaratılmış olan asalı Kybele imajı, tympanon tutan ve ekstasik karakteriyle müzikle bağlantılı Kybele imgesine zoraki bir müdahale olduğundan oldukça zayıf kalmış ve pek rağbet görmemiştir.

### **Tympanon'un Kybele Kültündeki Yeri**

Kybele kültüründeki ritüellerin detayları hakkındaki bilgilerimiz, arkeolojik verilerin yanı sıra MÖ 5. ve 4. yüzyıllardaki tragedyalar ve komedyalardan oluşan yazılı kaynaklara dayanmaktadır. İlginç bir şekilde bu eserlerde Tanrıça'nın kendisi değil, O'nun kült ritüelleri

<sup>99</sup> Vikela 2001, 91.

<sup>100</sup> Kybele betimlerinin Yunanistan'daki dağılımı için bkz. Vermaseren 1982.

<sup>101</sup> Bkz. burada dipnot 114.

<sup>102</sup> Bugüne kadar bilinen Kybele betimlerine bakıldığında yaklaşık dörtte üçünün tympanon/phiale ile diğer dörtte birinin ise asa ile resmedildiği görülür, bkz. Naumann 1983, 183.

<sup>103</sup> Roller 1999, 181'de Tanrıça'yı elinde asa ile gösteren betimlerinde aslanın her zaman kendisinin sağında yer aldığını belirtir. Büyük bir olasılıkla bu imaj da elinde asa tutan daha eski bir orijinale, belki de bir kült heykeline dayanıyor olmalıydı.

<sup>104</sup> Örneğin Tanrıça Hera da tahtta oturur vaziyette eimde asa ve phiale ile betimlenir, bkz. Beazley 1963, 295, 1.



konu edilmiştir.<sup>105</sup> Bu kaynaklara göre Kybele kültü mistik bir kültürdür.<sup>106</sup> Geceleri gerçekleştirilen ayinlerde meşaleler taşınır ve Tanrıça'nın müritleri kendilerini içsel olarak arındırırlardı.<sup>107</sup> Tüm bu seremoni içinde kuşkusuz müzik ve doğaçlama olarak gerçekleştirilen danslar çok önemli yer tutmaktaydı.<sup>108</sup> Amaç, müzik ve dansın insanı saran ritimleriyle belli bir duygu düzeyine ulaşım, vecd halinde kendinden geçerek başka bir bilinç düzeyine varmaktır; çünkü bilincin ancak o aşamasında Tanrıça'ya vardıklarına inanırlardı.<sup>109</sup>

İnananları Tanrıça'ya ulaştıran bu müzik özellikle tympanon, krotala ve kymbala gibi ritim enstrümanları ve aulosla yapılırdı.<sup>110</sup> Tüm bu enstrümanlarla yapılan yoğun ve ritmik müzik, kaynaklarda çoğunlukla "gürültülü" ve "yüksek sesli" olarak nitelendirilmiştir.<sup>111</sup>

Böyle bir müzik ve dans sahnesi Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü bir Attika krateri üzerinde oldukça iyi bir şekilde görülebilmektedir (Resim 10-11).<sup>112</sup> Stil kritiği ile krater genel olarak MÖ 440 ve 420'lere,<sup>113</sup> yani Agorakritos'un Kybele heykelini yaptığı döneme denk gelmektedir. Krater üzerindeki resimde iki dor sütunuyla çevrili bir naiskos içinde, oldukça detaylı bir şekilde süslü

<sup>105</sup> Kült ritüellerini anlatan kaynakların detaylı bir listesi için bkz. Roller 1999, 149-154.

<sup>106</sup> Euripides, ritüelleri *orgia* (Eur. Bacch. 78) ve *teletas* (Eur. Bacch. 73) olarak tanımlar. Bu terimler aynı zamanda mistik ritüelleri olan diğer tanrılar söz konusu olduğunda da kullanılır, bkz. Roller 1999, 149.

<sup>107</sup> Gece kutlanan ritüeller hakkındaki yazılı ve arkeolojik kaynaklar için bkz. Roller 1999, 149; genellikle genç kadınlardan oluşan meşale taşıyıcılar ve onlara eşlik eden kap taşıyan erkekler çok sayıdaki adak levhalarından bilinmektedir, bkz. Roller 1999, 148.

<sup>108</sup> Doğaçlama dans hakkındaki yazılı kaynaklar için bkz. Roller 1999, 151.

<sup>109</sup> Antik dönemde ekstasi ve orgiastik özellikleri olan kült ritüellerine katılan müritlerin inancına göre bu ayinler esnasında inandıkları tanrıyla doğrudan bağlantı kurabilmekteydiler. Bu ritüelleri yaparken tanrı tarafından ele geçirildiklerine inanırlar ve tanrıyı içlerinde hissederlerdi. Bu durum özellikle tarihçi Lukan tarafından detaylı bir şekilde anlatılır, bkz. Koller 1963, 150: "Phryg aulosu çalmaya başlayınca, herkes değil yalnızca Tanrıça tarafından ele geçirilen vecde varır ve müzikle kimin buna yatkın olduğu belli olurdu"; Bu vecd hali, yani dini açıdan kendinden geçme, Anatanrıça tarafından ele geçirilme, ona kapılma durumu için bkz. Koller 1963, 150-164; Roller 1999: 156 ff; müritlerin bu hali ritüellere katılmayanlar tarafından çoğunlukla acayip karşılanarak küçümsenirdi, bkz. Roller 1999, 309.

<sup>110</sup> Krotalon, simbal ve aulos için bkz. DNP VIII (2000) 536-551.

<sup>111</sup> Roller 1999, 151.

<sup>112</sup> Sözü edilen krater, 1923 yılında Valle Trebba'daki Tomba 128'de bulundu ve J. D. Beazley tarafından Polygnot atölyesine dahil edildi: Beazley 1963, 1052, 25; kraterdeki bu sahnenin detaylı tarifi için bkz. Naumann 1983: 171-174.

<sup>113</sup> Beazley 1963, 1052.

yapılmış bir tahtta oturan iki tanrı figürü profilden görülmekte, bunlardan biri asa diğeri ise phiale tutmaktadır. Erkek olan sakallıdır ve saçlarını yılanlı bir bağla tutturmuştur.<sup>114</sup> Bu figürün hangi tanrı olduğu konusunda farklı görüşler bulunmakla beraber,<sup>115</sup> genellikle Tanrı Sabazios olduğu kabul edilmektedir.<sup>116</sup> Kesin olan bu Tanrı'nın da tıpkı Kybele gibi doğu kökenli bir Tanrı olduğu ve kraterin bu kültlerin büyük ilgi gördüğü döneme denk geldiğidir. Kraterdeki Tanrıça'nın ise Kybele olduğu açıkça görülmektedir.<sup>117</sup> Üzerinde uzun bir chiton, başında diadem ve küpeleri görülmekte, sol elinde bir asa ve öne doğru uzattığı sağ elinde ise bir phiale tutmaktadır.<sup>118</sup> Tanrıça'nın sol tarafında ise bir aslan yer almaktadır.<sup>119</sup> Resmin diğer alanlarında bir thiasos sahnesi görülmektedir. Sahnede yer alan figürler müzik yapmakta ve kendilerinden geçmiş bir halde dans etmektedirler. Ellerini ya da başlarını gökyüzüne uzatmış bu figürlerin hafif açık ağızları, onların kendilerinden geçmiş olduklarına işaret etmektedir.<sup>120</sup> F. Naumann'ın ikna edici argümanlarla ileri

<sup>114</sup> Bu saç bağının yılandan oluştuğu görüşü için bkz. Naumann 1983, 171; karşı görüş için bkz. Roller 1999, 152.

<sup>115</sup> L. E. Roller'e göre Tanrı tanınmaması için özellikle böyle betimlenmiştir, bkz. Roller 1999, 152.

<sup>116</sup> Araştırmacılar tarafından bu figürün çoğunlukla Tanrı Dionysos, Hades ya da Sabazios olduğu ileri sürülmüştür. Buradaki her iki tanrının kimler olduğuna dair görüşlerin tümü için bkz. Naumann 1983, 172-175; Roller 1999, 152.

<sup>117</sup> Krater üzerindeki Tanrıça'nın Kybele olduğu açık bir şekilde belli olmasına rağmen araştırma tarihçesinde zaman zaman çok farklı figürler olarak yorumlanmıştır. Bunlar, Hekate, Semele, Ariadne, Eukleia, Persephone, Artemis-Hekate, Demeter-Chloe gibi tanrıçalardır; ancak büyük bir çoğunluk bu figürün Kybele olduğu görüşünde birleşmektedir, bkz. Naumann 1983, 172.

<sup>118</sup> Phiale, Tanrıcanın bereket bahşeden karakterini sembolize etmektedir.

<sup>119</sup> Aslan Tanrıça'nın sol kolu üzerinde betimlenmiştir, ancak aslında tahtının sol tarafında yer aldığı ima edilmiş olmalıdır. Aynı fikir için bkz. Roller 1999, 151; aslanın varlığı ikonografik açıdan önemlidir, çünkü aslan Kybele görsel imajının MÖ 5. yüzyıldan beri ayrılmaz bir parçasıdır ve aynı zamanda figürün tanrıça Kybele olduğunun hemen tanınmasını sağlamaktadır.

<sup>120</sup> Duyguların kontrol edilmeden açığa vurulması muhakkak ki Kybele kültürünün Yunanistan'da neden bu kadar sevildiğinin bir cevabıdır, bkz. Roller 1996, 309; *ibid* 137. 155; Yunan kültürünün birçoğunun ritüelleri katı kurallar çerçevesinde gerçekleştirilir ve duyguların açık bir şekilde dışa vurulmasını hoş saymaz. Ekstase kültürleri ise insanın, aile, cinsiyet, toplumsal roller gibi tüm rollerinden sıyrılması, bunlardan kendisini kurtarması, özgürleşmesi, özüne dönmesi anlamına gelir; Roller 1996, 309; antik dönemdeki insanın bu konudaki düşüncesi için bkz. Roller 1996, 319.

sürdüğü gibi, kraterde büyük bir olasılıkla Sabazios ve Kybele inananlarının kült ritüelleri betimlenmiştir.<sup>121</sup>

### Sonuç

Spina'da bulunmuş kraterde bir kez daha görüldüğü gibi, Kybele kültüründe önemli bir yer tutan tympanon Yunanistan'da her zaman Tanrıça ile birlikte anılmıştır. Yaklaşık MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına, yani tympanonun Tanrıça'nın imajına dahil edildiği döneme kadar, ikonografisi hala Hitit ve Phryg etkisinde olduğundan, kendisi hiç bir zaman bu enstrümanı çalarken betimlenmemiştir. Tanrıça'yı tympanon ve phiale ile gösteren imajı bu dönemde şekillenmiş ve bu imaj MÖ 430 yılında Agorakritos'un yapmış olduğu kült heykeline uyarlanarak standart bir Kybele resmi yaratılmıştır. Kybele'nin kült ritüellerinde tympanonun sembolik olarak gürütülü, insanı coşturan müzik ve dansla bağlantılı olduğu görülmektedir; belki de bu nedenle tympanon Tanrıça'ya en uygun atribü olarak görülmüş ve resmine dahil edilmiştir. Bir Anatanrıça olduğu için doğal olarak kadınlar arasında daha fazla ilgi gören Kybele kültüründeki dikkati çeken bir diğer nokta da, tympanonun hep kadınlar tarafından çalındığıdır. Yunanistan'daki Kybele'nin, Geç Hitit ve Phryg öncüllerinin aksine, tıpkı kendisine inanan kadınlar gibi, bizzat tympanon çalarken betimlenmiş olması, belki de Kybele ikonografisinin Doğudan Batıya doğru gelişimi esnasında kaydedilmiş en önemli olgudur.

<sup>121</sup> Demosthenes'in bildirdiklerine dayanarak Kybele ve Sabazios kültürlerinin zaman zaman beraber kutlanmış oldukları görüşü için, bkz. Roller 1999, 154 footnote 31.

---

**KAYNAKÇA:**

Akurgal 1955: E. Akurgal, *Phrygische Kunst*, Ankara.

Akurgal 2001: E. Akurgal, *The Hattian and Hittite Civilizations*, Ankara.

Ateş 2010: G. Ateş, "Bilder aus gebranntem Ton. Neues über den Kult der Kybele in der Aizanitis", K. Rheidt (Ed.), *Aizanoi und Anatolien. Neue Entdeckungen zur Geschichte und Archäologie im Hochland des westlichen Kleinasiens*, Mainz am Rhein, 48-55.

Beazley 1963: J. D. Beazley, *Attic Red-figure Vase-painters*2, Oxford.

Berndt-Ersöz 2006: S. Berndt-Ersöz, *Phrygian rock-cut shrines. Structure, function, and cult practice*, Leiden, Boston, Brill.

DNP: Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike

Erdoğan 2008: A. Erdoğan, "Phokaia İncir Adası Kaya Kutsal Alanı ve Bakkheion", Z. Çizmeli (Ed.), *III. ve IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu*, Ankara, 109-126.

Haspels 1971: C. H. E. Haspels, *The Highlands of Phrygia I-II. Sites and Monuments*, Princeton, N.J.

Helck 1971: W. Helck, *Betrachtungen zur Großen Göttin und den ihr verbundenen Gottheiten*, München.

Herdejürgen 1968: H. Herdejürgen, *Untersuchungen zur Thronenden Göttin aus Tarent in Berlin und zur archaischen und archaistischen Schrögmanteltracht*, Waldsassen/Bayern.

Koller 1963: H. Koller, *Musik und Dichtung im Alten Griechenland*, Bern.

Körte 1898: A. Körte, „Kleinasiatische Studien III. Die phrygischen Felsendenkmäler“, *AM* 23, 80 ff.

Miller 1995: S. G. Miller, „Old Metroon and Old Bouleuterion in the Classical Agora of

Athens“, in: M. H. Hansen, K. Raaflaub (Ed.), *Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgart, 133-156

Naumann 1983: F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, Berlin.

Robertson 1996: N. Robertson, „The Ancient Mother of the Gods. A Missing Chapter in the History of the Greek Religion“, in: E. N. Lane (Ed.), *Cybele, Attis and related Cults. Essays in Memory of M. J. Vermaseren*, Leiden, 239-304.

Roller 1996: L. E. Roller, „Reflections of the Mother of the Gods in Attic Tragedy“, in: E. N. Lane (Ed.), *Cybele, Attis and related Cults. Essays in Memory of M. J. Vermaseren*, Leiden, 305-321.

Roller 1999: L. E. Roller, *In Search of God the Mother: The Cult of Anatolien Cybele*, Berkeley.

Salviat 1964: F. Salviat, „Stéles et naïskoi de Cybéle à Thasos“, *BCH* 88, 239-251.

Sezgin 2012: Y. Sezgin, „Antik Dönemde Pergamon-Aigai İlişkileri“ *Ege Üniversitesi Arkeoloji Dergisi*, XVII, 81-95.

Shear 1995: T. L. Shear, Jr., „Bouleuterion, Metroon and the Archieves at Athens“, in: M. H. Hansen, K. Raaflaub (Ed.), *Studies in the Ancient Greek Polis*, Stuttgart, 157-190.

Thompson ve Wycherley 1972: H. A. Thompson, R. E. Wycherley, *The Athenian Agora. Results of Excavations conducted by The American School of Classical Studies at Athens. The History, Shape and Uses of an Ancient City Center*, Princeton.

Vermaseren 1982: M. J. Vermaseren, *Corpus Cultus Cybele Attidisque (CCCA) II. Graecia Atque Insulae*, Leiden.

Vikela 2001: E. Vikela, „Bemerkungen zu Ikonographie und Bildtypologie der Meter-Kybelereleiefs: Vom phrygischen Vorbild zur griechischen Eigenständigkeit“ *AM* 116, 67-123, Taf. 13-23.

---

**RESİMLER:**

Resim 1: Karkamış kabartması. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi (E. Akurgal, *The Hattian and Hittite Civilizations* (2001) 257 Fig. 176

Resim 2: Miletos'tan naiskos. İstanbul Arkeoloji Müzesi Env. No. 2041 (H. von Graeve, *Neue archaische Skulpturenfunde aus Milet*, in: H. Kyrieleis (Hrsg.), *Archaische und klassische griechische Plastik I. Akten des Internationalen Kolloquiums vom 22-25 April 1985 in Athen* (Mainz 1986) 21-30 Taf. 6,1

Resim 3: Kyme'den naiskos. İstanbul Arkeoloji Müzesi Env. No. 12 (F. Naumann, *Die Ikonographie der Kybele in der phrygischen und der griechischen Kunst*, 28. Beih. *IstMitt* (1983) Taf. 17,3)

Resim 4: Pire'den kabartma parçası. Berlin Pergamon Museum Inv. K 106 (E. Vikela, *Bemerkungen zu Ikonographie und Bildtypologie der Meter-Kybelereliefs: Vom phrygischen Vorbild zur griechischen Eigenständigkeit*, *AM* 116 (2001) Taf. 18, 2)

Resim 5: Phokaia'dan kaya kabartması. (A. Erdoğan, "Phokaia İncir Adası Kaya Kutsal Alanı ve Bakkheion" III. ve IV. Arkeolojik Araştırmalar Sempozyumu (2008) Resim 7)

Resim 6: Apollonia Pontika'dan adak steli. Burgas Arkeoloji Müzesi Env. No. 511 (E. Vikela, *Bemerkungen zu Ikonographie und Bildtypologie der Meter-Kybelereliefs: Vom phrygischen Vorbild zur griechischen Eigenständigkeit*, *AM* 116 (2001) Taf. 17, 3-4)

Resim 7 ve 8: Thasos'dan naiskos. Thasos Arkeoloji Müzesi Env. No. 1593 ve 92 (F. Salviat, "Stéles et naïskoi de Cybèle à Thasos", *BCH* 88 (1964) Fig. 4-5)

Resim 9: Ephesos'tan heykel. Efes Arkeoloji Müzesi. (E. Herdejürgen, *Untersuchungen zur Thronenden Göttin aus Tarent in Berlin und zur archaischen und archaistischen Schrägmanteltracht* (1968) Taf. 3)

Resim 10-11: Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü Attika krateri. (*Corpus vasorum antiquorum. Italia. Museo nazionale di Ferrara* (1963) Spina, Taf. 11.



Resim 1: Karkamış kabartması. Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi



Resim 2: Miletos'tan naiskos



Res. 3: Kyme'den Naiskos



Resim 4: Pire'den kabartma parçası



Resim 5: Phokaia'dan kaya kabartması





Resim 6: Apollonia Pontika'dan adak steli



Resim 7: Thasos'dan naiskos. Thasos Arkeoloji Müzesi Env. No. 1593



Resim 8: Thasos'dan naiskos. Thasos Arkeoloji Müzesi Env. No. 92



Resim 9: Ephesos'tan oturan kadın heykeli. Efes Arkeoloji Müzesi



Resim 10: Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü Attika krateri (ön yüzü)



Resim 11: Spina'da bulunmuş kırmızı figürlü Attika krateri  
(arka yüzü)